

Józef Japola

"Metaphor : a Bibliography of Post-1970 Publications", J. P. van Noppen, S. de Knop, R. Jongen, Amsterdam-Philadelphia 1985 : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 78/4, 367-370

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konsekwencją tej zmiany jest, w odniesieniu do tekstów, w których się urzęcywistniła, zupełna niemal bezradność opisu przy pomocy tradycyjnych narzędzi semantyki, charakteryzującej dzieło w kategoriach przekazu informacji (choćby nie wiem jak skomplikowanej „poetycko”) lub ekspresji. Uczynienie przedmiotem opisu komunikacji pozwala dostrzec sens dzieła jako niesprowadzalny do znaczenia któregokolwiek z jego składników ani ich sumy. Odsłania się dzięki temu rola wielu niedocenianych komponentów tekstu: Jarzębski np. przekonująco demonstrowuje podstawowe znaczenie intertekstualności w literackiej grze Gombrowicza. Można też uniknąć wielu błędów „redukcjonistycznych”, polegających na unieruchomieniu komunikacyjnego procesu dzieła i „przyszpileniu” jego sensu, ułożsamiomionego albo z bardziej sugestywnymi interpretacyjnie wyimkami komentarza postaci czy narratorów, albo też z pewnymi obsesyjnie powracającymi „tematami” bądź motywami (krytyka tematyczna). O skali podobnych błędów i nieporozumień w gombrowicologii świadczą liczne polemiki autora monografii, stanowiące integralną część książki.

Wreszcie zaletą obranego stanowiska metodologicznego jest umotywowane przekroczenie bariery oddzielającej informację „tekstową” od „pozatekstową”, bez równoczesnego popadania w biografizm (nowy sposób konstruowania pojęcia „autora” i określenia jego roli w grze komunikacyjnej).

Z powyższego omówienia wynika, że zasadniczą doniosłość książki Jarzębskiego widzę w decyzji autora dotyczącej wymodelowania przedmiotu badań, którym stały się procesy i strategie komunikacyjne udokumentowane materiałem prozy Gombrowicza. Doceniając zarazem pomysłowość w doborze „growych” narzędzi opisu, nie przyznawałbym im jednak zasadniczej roli w monografii. Za pewnym sceptycyzmem w tym względzie przemawia naszkicowana w trakcie wywodów Jarzębskiego ewolucja form komunikacyjnych w pisarstwie Gombrowicza. Od niewątpliwie „growych” ustrukturuwań we wczesnej twórczości do struktur zbyt skomplikowanych, by mogły zostać wpisane w najbardziej nawet bogaty schemat gry (zob. *Pornografia i Kosmos*). W błyskotliwych analizach ostatnich utworów (zwłaszcza świetny rozdział o *Pornografii*) udział języka gry jakby maleje, ustępując miejsca kategoriom pojemniejszym znaczeniowo, zdolnym oddać całe bogactwo przemiennych ról osobowych i ich uwikłań w nierozstrzygalne, „otwarte” konflikty. „Gra” jest tu już tylko metaforą.

Gra w Gombrowicza jest monografią imponującą rozmiarami i rozmachem przedsięwzięcia badawczego i pisarskiego oraz — głównie — nowatorską konstrukcją badanego przedmiotu. To, co udało się Jarzębskiemu zademonstrować w toku kilkusetstronicowych rozbiórów, wykracza poza ramy gombrowicologii, tworząc projekt opisu literatury w terminach komunikacji.

Krzysztof Kłosiński

J. P. van Noppen, S. de Knop, R. Jongen, METAPHOR. A BIBLIOGRAPHY OF POST-1970 PUBLICATIONS. Amsterdam—Philadelphia 1985. John Benjamins Publishing Company, ss. X, 498. „Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science”. Series V. Library and Information Sources in Linguistics. Vol. 17.

Nie ujdzie uwagi szanownego Czytelnika podejrzana skwapliwość mojej reakcji na pojawienie się tej książki. A przecież powaga i dobro nauki żądają, by uzasadnionym i zobiektywizowanym malkontentem powściągnąć subiektywny entuzjazm związany z publikacją nowej co prawda, lecz tylko bibliografii. Dlatego zasadniczą część recenzji, utrzymaną w duchu nieudolnie tłumionego entuzjazmu, przeciw-

stawiać należy partiom końcowym, podbarwionym nieukontentowaniem, poczuciem zawodu, może biernym sprzeciwem nawet.

Niezwykle ważne „Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science”, w ramach których ukazuje się omawiana książka, realizują kilka tematycznie zróżnicowanych serii. Serię V, której tom 17 jest przedmiotem naszej uwagi, rozpoczęto w r. 1977 bibliografią prac na temat analogii (Raimo Anttila i Warren A. Brewer, *Analogy: A basic bibliography*). W roku 1985 ogłoszono m.in. następujące tomy: E. F. Konrad Koerner i Matsuji Tajima, *Noam Chomsky: A personal bibliography*; E. F. Konrad Koerner, *Bibliographie Saussurienne, 1876—1976*; Achim Eschbach, *Bibliography of Semiotics, 1973—1983* (już w r. 1978 ukazała się praca Jefa Verschuren *Pragmatics: An annotated bibliography*).

Niewiele potrafię powiedzieć o szefie całego przedsięwzięcia, którym jest urodzony w r. 1946 Jean Pierre van Noppen, profesor na wydziale anglistyki w Université Libre de Bruxelles. Ponad 30 prac van Noppena odnotowanych w omawianej książce świadczy o rozległości i żarliwości jego naukowych zainteresowań metaforą; poza jej leksykografią i teorią lingwistyczną bada m.in. komunikację teogroficzną oraz zagadnienia języka religijnego. Grono osób, które nieprzerwanie pracowały nad przygotowaniem omawianej bibliografii, reprezentują: S. de Knop, R. Jongen, B. Nitelet, A. Nysenholc. Zespół wykorzystał również dane — niekiedy już publikowane — jakich dostarczyli Warren Shibles, R. Hoffman i Mark Johnson.

Warren Shibles, autor bibliografii z r. 1971, nazwał szaleństwem spontanicznie podjęty trud jej przygotowania; powstanie bibliografii van Noppena przyspieszyły czynniki zewnętrzne, owa — jak pisze belgijski profesor — metaforomania, tak charakterystyczna dla intelektualnego klimatu lat siedemdziesiątych. Dodajmy, że w latach osiemdziesiątych liczba prac bynajmniej nie maleje.

Belgijscy bibliografowie zamierzali nie tyle kompletny zestaw prac (w tym nie publikowanych rozpraw doktorskich), co możliwie aktualny i wyczerpujący przegląd publikacji reprezentujących różne aspekty problemu w ujęciu różnych dyscyplin. Odnotowano również prace, których przedmiotem nie jest sama metafora, a które jednak zawierają ważne fragmenty na jej temat. Ich włączenie uzasadnia się w razie potrzeby zwięzłym komentarzem. Początkowo projekt zakładał — jak sygnalizuje van Noppen — po prostu dostarczenie informacji bibliograficznej. Następnie starano się opatrywać dostępne prace krótkim streszczeniem, ale ostatecznie nie mają go nawet wszystkie ważne pozycje. Gdyby kontynuować ten pomysł, ilość tekstów wymagających lektury spowodowałaby niepomierne wydłużenie okresu przygotowawczego, a tym samym — w znacznym stopniu dezaktualizowałoby się całe przedsięwzięcie.

Trzon książki stanowi uszeregowana alfabetycznie lista obejmująca ponad 4300 pozycji bibliograficznych. Szczególnie cennym pomysłem jest rozszczępienie indeksu na cztery podgrupy. Niezależnie od nieuchronnej niedoskonałości czy umowności pewnych decyzji — indeksy, liczące w sumie 70 stron, znakomicie podnoszą wartość książki, narzędzia pracy badacza lub studenta. Szczególnie intrygujący wydaje się ostatni z indeksów, noszący tytuł: *Recommended readings for beginners. In a selected number of disciplines*. Van Noppen — autor wszystkich zestawień — proponuje ten indeks z dozą niepokoju, akcentuje jego subiektywizm. Haseł jest niewiele, można je zatem wymienić: *metaphor, general; metaphor: collections of essays; linguistics: general; linguistic definition; semiotics; translation; philosophy; rhetoric; literature; psychology; sociology; science; artificial intelligence* i — wreszcie — *religion*. Dla czytelnika tego pisma mogą być interesujące hasła: ujęcia ogólne, oraz hasło dotyczące literatury.

W pierwszym hasle znalazły się trzy prace Maxa Blacka: *Metafora* i *Jeszcze o metaforze* — obie przełożone na język polski, oraz *How Metaphors Work* (w: S. Sacks, ed., *On Metaphor*, 1979), i kolejno: C. M. Turbayne, *The Myth of Me-*

taphor (1970 <nowe wyd.>); I. Tamba-Mecz, *Le Sens figuré* (1981); J. J. A. Mooij, *A Study of Metaphor* (1976); francuskie tłumaczenie wykładów Nietzschego poświęconych retoryce klasycznej, a szczególnie metaforze, zamyka tę listę. Van Noppen wyjaśnia, że kolejność prac została zaprojektowana celowo, z myślą o stopniowym wchodzeniu czytelnika w zagadnienie.

W drugim haśle — metafora w literaturze — odnajdujemy teksty: P. Caminade, *Image et métaphore* (1970); T. Hawkes, *Metaphor* (1972); J. Ihwe, ed., *Literaturwissenschaft und Linguistik* (1971), z artykułami R. Jakobsona, H. H. Lieba, G. M. Landona oraz T. Todorova; G. Jennings, *An Essay on Metaphor in Poetry* (1977, przedruk z 1915!); G. Kurz, *Metapher, Allegorie, Symbol* (1982); S. R. Levin, *Standard Approaches to Metaphor and a Proposal for Literary Metaphor* (w: A. Ortony, ed., *Metaphor and Thought*, 1979); D. C. Lewis, *The Poetic Image* (1947); D. Lodge, *Metaphor and Metonymy in Modern Fiction* („The Critical Quarterly” 1975, nr 1); E. R. MacCormac, *Metaphor and Literature* („Journal of Aesthetic Education” 1972, nr 3); M. Mancas, *La Structure sémantique de la métaphore poétique* („Revue Roumaine de Linguistique” 1970); J. J. A. Mooij, *Metafoor en vergelijking in de literatuur* („Forum der Letteren” 1973).

O ile można w ostateczności ryzykować tezę, iż wyposażono polskiego czytelnika w ogólne rozeznanie w metaforze, o tyle — nie da się tego powiedzieć o problemie metafory w literaturze. Nawet bardziej niemiła jest konstatacja pewnego zastoju w literaturoznawczej refleksji nad metaforą; proponowane prace są właściwie stare, gdy uwzględnić dynamikę rozwoju metaforologii. Rzecz oczywista, badacze literatury nie zasypiają gruszek w popiele, przybywa ciągle studiów na temat, powiedzmy, metafory u Zoli, niezrozumienia metafory szatana u Milтона, komicznej metafory w *Don Juanie* Byrona itp. Zazwyczaj nie wnoszą one niczego do teorii fenomenu metafory, wychodząc od ujęć wcześniej znanych, przyjętych. Znacznie ciekawiej zdaje się jawić problem metafory np. w naukoznawstwie — przybywa tu nowych ujęć, propozycji, częściej odrzuca się poglądy przezwyjęzione, skompromitowane przez rozwój myśli badawczej.

Wracamy jednak do zestawień. Głównym jest naturalnie *General Alphabetical Index*, gdzie znajdziemy hasła przedmiotowe, które pozwalają odszukać wszystko, czym dysponuje książka, tzn. *psalms* i *psychoanalysis*, *sexism* i Bellert I., *semantic field* i Watergate — by nie mnożyć przykładów. Następny indeks dotyczy teorii metafory (*Theory and Uses of Metaphor. Cross Reference Index*). Wyodrębniono tutaj komponenty teorii metafory: kompetencja metaforyczna, dewiacja, heurystyczna funkcja metafory, spójność metaforyczna, etc. Zestawiono określenia opisujące typy metafory, np. śmiała, rdzenna, konwencjonalna; kwestie takie, jak nadużycie metafory, niebezpieczeństwa metafory, rozumienie metafory; zgrupowano poszczególne teorie, np. konotacyjną; przypomniano metafory opisujące metaforę: innowacja, sprzeczność, stłumienie, ekstensja językowa itd. Są tu hasła wyznaczające granicę między metaforą a: analogią, kliszą, porównaniem, obrazem, modelem, metonimią, symbolem itp. Tu wreszcie jest warte uwagi dość rozbudowane hasło o użyciu metafory, m.in. przez: Murzynów, homoseksualistów, Żydów, schizofreników, żołnierzy, w nagłówkach gazetowych.

Kolejny indeks: *Tenors, Vehicles and Semantic Fields*, zawiera i znane, i niezwykłe elementy tego zbioru, jak choćby metafora ataku, automobilu, bluesa, jaskry, żelaznej kurtyny, okna, wołu czy pagody. Szczególnie wiele prac napisano o metaforze ciała, koloru, śmierci, miasta, światła, żołnierza, zwierciadła, czasu i wody, o metaforach seksualnych i przestrzennych.

Po tej wstępnej prezentacji pora oddać się chwilowemu choćby czarno-białemu. Zaczniemy od spraw, o których się nie mówi. Nie ośmieliłbym się bowiem zapytać np.: W jakiej mierze przeżywana metaforomania nosi cechy metaforopatii? Jaka ilość komentarzy wypada opatrywać dość proste stwierdzenia?

O ile w nauce (np. w nauce o metaforze) pojawia się kwestia: „wypada — nie wypada”?

Lepiej zająć się sprawami wypowiedzialnymi. To, że bibliografia, wyposażona w świetne, ale czasochłonne indeksy, ukazuje się tak szybko, wynika z faktu wykorzystania komputerów. Uwaga nawiasowa I: Można się domyślać, że brukselska anglistyka jest za uboga na posiadanie ośrodka komputerowego, mogła jednak wykorzystać zamożność wydziału prawa tegoż uniwersytetu z widocznym skutkiem. Tu powinno nastąpić malkontenckie: A u nas? Zamiast tego jednak — uwaga nawiasowa II: Opracowana przeze mnie w r. 1982 bibliografia polskich prac o metaforze oraz bibliografia przekładów zostaną być może ogłoszone drukiem w „Zeszytach Naukowych UJ” około r. 1990, chyba żeby... skusił się na nie van Noppen.

Pominięcia to następne ulubione zajęcia krytycznego czytelnika bibliografii. Nie próbowałem śledzić tych spraw na materiale zagranicznym, dlatego jedynie w oparciu o księgozbiór podręczny odnotuję brak dwóch książek: H. W. M. Rikhof, *The Concept of Church. A Methodological Inquiry into the Use of Metaphors in Ecclesiology* (London 1981) oraz L. Gumpel, *Metaphor Reexamined. A Non-Aristotelian Perspective* (Bloomington 1984).

Czytelnika interesuje zapewne, jak omawiana bibliografia zapisała polską metaforomanię. Stosunkowo dobrze jest z pracami polskich anglistów, drukowanymi w języku angielskim, poza tym — raczej niedobrze. Odnotowano poszczególne artykuły z „Tekstów” (1980, z. 6), ale już tom 1 *Studiów o metaforze* (pod redakcją E. Sarnowskiej-Temierusz) tak rozpisany nie został, chociaż w przypadku obcojęzycznych zbiorów studiów. Nie ma tomu 2 *Studiów o metaforze*, nie ma książki Dobrzyńskiej, ale jedynie dwa artykuły (jeden w języku niemieckim), Wierzbicka jest „E.” zamiast „A.”, jej tekst z „Pamiętnika Literackiego” (1971, z. 4) nie wiadomo dlaczego nosi tytuł *The Deep Structure of Metaphors*. Mam wrażenie, że więcej tu Rumunów (po rumuńsku), Japończyków (po japońsku) aniżeli Polaków. Jeśli dodam, że Japołę odnotowano tylko raz jeden, to nie potrzebuję tłumaczyć, iż dalsze wylizanie braków staje się bezzasadne, a recenzja coraz bardziej rozwlekła, żeby nie powiedzieć — pod wierszówkę.

Stosowną rzeczą będzie, jeśli na zakończenie powieje optymizmem. Van Noppen i spółka zachęcają do współpracy, zamierzają bowiem uzupełniać bibliografię na bieżąco. Zastanawiają się, czy lepiej czynić to na łamach „Metaphor Research Newsletter” (publikowanego od r. 1982 przez Adelphi University, N. Y., i University of Tennessee, pod redakcją R. R. Hoffmana oraz M. K. Smitha), czy też mającego się niedługo ukazać czasopisma „Metaphor”. Zdaje się, nadchodzi godzina, kiedy polski metaforofan (nie mylić z przypadkowymi ofiarami metaforomanii) przekształci się w świadomego swej wartości metaforologa, złączonego z metaforologami wszystkich krajów.

Józef Japola